

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Ағылшын тілін оқытудың қазіргі замандық әдістемесі. Kenester.kz//
2. Sankin A.A. Course in Modern English Lexicology. M., 2013
3. Амандыкова Г., Кабышева Л. Лексикология английского языка. –Астана, изд. Фолиант.–2018 №3
4. Crystal, David English as a Global Language / David Crystal. –Cambridge University Press, 1997.
5. Rawson, Hugh, A Dictionary of Euphemism & Other Doublespeak, second edition, 1995.
6. R.W.Holder: How Not to Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms, Oxford University Press, 501 pages, 2003.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ ПӘНІ МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ДАМУ ТЕТІКТЕРІ

Ергөбекова Ж.С.

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доцент м.а., PhD

Раева В.С.

Қазақ тілі мен әдебиеті білім беру бағдарламасының 4 курс білімгері

Мужигова Гульназира Маулетхановна

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» КеАҚ Жоғары оқу орнына дейінгі
білім беру факультеті Жоғары оқу орнына дейінгі дайындық
кафедрасының аға оқытушысы

Қазіргі таңдағы жалпы жаһандану мен ақпарат ағымының қарқынды даму дәуірінде жоғары мектеп алдында жас кадрларды әлемдік бәсекеге қабілетті деңгейде оқыту мақсаты тұр. Осы мақсатқа сай болашақ мамандардың жан-жақты құзіреттілігін дамыту кезек күт-тірмес мәселе болып отыр.

Құзіреттілік білім, білік, дағды секілді түсініктерді қамтиды. Ол студенттің шығармашылық іс-әрекет пен құндылықтарының жүйесін көрсетеді. Құзіреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді әрдайым қандай жағдаятта болсын мәселелерді шешуге пайдалана алу қабілеті.

Құзіреттілікті дамыту – студенттердің шығармашылық қабілеттерін аша отырып, ойлау жүйесінің, интеллектісінің өсуіне, өзінің осал тұстарын білуге, сол арқылы іздене түсуге бағыттап, нәтижесінде жоғары біліктілік деңгейіне жету [1].

Таным деңгейі жоғары, білімі сапалы, қазіргі заман бәсекесіне төтеп бере алатын жастар ғана болашақта жетістікке жете алады. Еліміздің әлемде дамыған елдер қатарына қосылуы білімді, жігерлі, ұлттық санасы рухани бай жас ұрпақ арқылы іске асады.

Болашақ маманның мамандық бойынша кәсібін атқаруға дайындығы мен оған ұмтылуы арнайы кәсіби құзіреттілік деп түсіндіріледі. Арнайы кәсіби құзіреттілік мемлекеттік классификацияларға сәйкес белгіленеді.

Ғалым Р.С.Рахметова отандық ғалымдардың әдістемеге қатысты ой-пікірлерін, ғылыми еңбектерін, оқыту үдерісіне қатысты білім беру технологияларына маманның құзіреттіліктерін қалыптастыратын құрал ретінде бағалап талдау жасады:

Ғалым өз еңбегінде Ы.Алтынсариннің қазақ тілі сабақтарында тілдік дағдыны дамыту әдістемесінде оқушылардың тілдік дағдысы мен олардың шығармашылық ізденісін дамыту әдістеріне үлкен мән беріледі. Баланың өмірі мен жеке ерекшеліктеріне сай келетін, қызығушылығын қанағатандыратын мәтіндер таңдап отырған дұрыс деп біледі. А.Байтұрсынұлы тіл дамыту, таным кеңейту мәселелерін өзінің танымдық-тағылымдық әдісінде басты назарда ұстаған. Сол арқылы білім алушының танымдық, ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру көзделген. М.Жұмабаев адам бойындағы қасиеттерін, мінез-құлқын тұлға қалыптастыруда тәрбиемен бірге тәлім алушының қазақтың ұлттық тәрбиесі негізінде тұлғалық дарындылығын дамыту басты мақсат етіп алған. Оқу үдерісінде білім алушының бойына ұлттық құндылықтарды сіңіре отырып жеке тұлғалық қасиеттерін дамыту басты мақсат болып табылады. Ж.Аймауытов пәнаралық байланыс негізінде ынталандыра отырып оқыту

технологиясын ұстанады. Бұл технологиясы қазіргі таңдағы білім берудің ұлттық моделін жасау идеясымен сабақтасады. Қ.Жұбанов өзінің дамыта оқыту технологиясында студенттің тұлғалық жағынан дамуына, деңгейлеп білім беруге көңіл бөледі. Оның мәселеге көңіл бөлу, сөзбен суреттеп жеткізу, көрнекілік, өмірді түсіндіру, еңбек ету, жүйелі ойлай алуға дағдыландыру, оқушының алдына шешілуі тиіс мәселе қоя отырып оқыту, екі пәнді сабақтастықта оқыту т.б. әдістері бүгінгі күні де өз өзектілігін жоймады.

М.Балақаевтың қазіргі уақыт талабына сай алынған білім нәтижесі құзіреттілік деп біліп, студенттің сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға ерекше көңіл бөледі. Сөз мәдениеті оқушының мәдени және интеллектілік деңгейін көтеретіндей тілдік қарым-қатынас жасау біліктілігін меңгерту ретінде түсіндіріледі.

Қазіргі білім беру үдерісінде жиі пайдаланылатын әдіс - Ф.Ш.Оразбаеваның қатысымдық тұрғыдан оқыту технологиясы. Ғалым тілдік қарым-қатынас актісінің 5 операциясын ұсынады және бұл ұсынысы ғылыми айналымға тез еніп кетті, көптеген ғалымдар тарапынан қолдау тапты. Бұл әдіс адамның жеке ұлғалық ерекшеліктерін, қабілетін ескере отырып, әдемі, жүйелі сөйлеуге төселдіру, сөйлеу кезіндегі жұмыстың түрлерін анықтау, сатылай, динамикалық даму, өзектілік ұстанымдарын негізге алып, қатысымдық тұрғысынан оқыту арқылы тілді білу деңгейін көтеруді, дамытуды көздейді. Р.С.Рахметова қазақ тіл білімінің әдіскерлерінің еңбектеріне талдау жасай келе, танымдық іскерліктің педагогикада студенттің танымдық белсенділікпен сабақтастықта қарастырады. Ғалымның пікірінше, студенттің өзінің болашақ кәсібіне байланысты метатанымдық іскерлігі оның алдына мақсат қоя білуі, іс-әрекетін жоспарлауы, нәтижеге жете білуінен т.б. байқалады, ал ақпараттық іскерлігі керек ақпаратты дер кезінде таба білуі, оған талдау жүргізіп, саралап, өзіне қажеттісін ала білуі, алынған ақпаратты дұрыс пайдалана алуынан көрінеді. «Білім мазмұнын меңгерту ұстанымдар мен әдістер оқыту формалары арқылы іске асырылады. Түпкі мақсат студенттің құзіреттілігін қалыптастыруға бағытталды» [2],—дей келе ғалым қатысымдық-танымдық тұрғыдан оқытудың моделін ұсынады.

Тіл білімі ғалымдарының еңбектерінің көбі оқушының немесе студенттің құзіреттілігін әр қырынан дамытуға ат салысуға тырысты деп білеміз. Қазақ тілі мен әдебиеті маманының кәсіби құзіреттілігі жөнінде ғалым Ж.Дәулетбекова сөйлеу мәдениетін терең игерту оқушының қатысымдық және мәдени-танымдық құзіреттіліктерін дамытатындығы жөнінде айтады [3].

Ғалым Ф.Оразбаева «тілдік қатынас сөйлеу тілі арқылы ұғынысу, түсінісу, қарым-қатынас жасау дегенді» анықтайтындығын және «адамның екінші біреуге жеткізейін деген ойын жарыққа шығаруды көздейтін, қоғамның дамуы үшін ең қажетті қоғамдық-әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір» алмасатын негізгі құралы, «адамдар қатынасының түп қазығы» екендігін сөз етеді [4, 230 б.].

Ғалым Р.Рахметова танымдық оқытудың ғылымның түрлі саласымен сабақтасатын когнитология ғылымының негізінде пайда болғанын айтады. «Тіл тілдік жүйе, құзыреттілік, тілдік қабілет пен дағдының білімдер жүйесі ретінде танылады. Сондықтан когнитология ғылымы тіл арқылы хабардың қабылдануы, қолданылуы, өңделуі, өзгеріске ұшырауы тәрізді мәселелерді зерттейді. Бұл ғалымдардың қызығушылығын тудырып, когнитивті лингвистика ғылымының кең қанат жаюына ықпал еткені мәлім»[5].

Қатысымдық құзыреттілікті қалыптастыру деп студентті қоғамдағы ережелер мен нормаларды дұрыс орындауға мүмкіндік беретін қатысымдық іскерліктерге үйретуді айтамыз. Әрбір пән оқытушысы студенттің қатысымдық құзіреттілігін қалыптастыруға өз үлесін қосады. Осыған байланысты әр оқытушыға үлкен міндет жүктеледі. Оқытушы әр сабағын, лекция, семинарын өтетін пәнінің мазмұнына сай өзінің атқаруға міндетті қызметтерін алдымен жоспарлайды. Сабақ барысында қатысымдық құзіреттілікті қалыптастыру үшін әр студенттің өзіндік қасиеттеріне, олардың ұйымдастырушылық қабілеттеріне мән берген дұрыс.

Студент өзіндік дара тұлға ретінде қандай жағдайда болмасын, қандай тақырыпта болмасын, кез келген адаммен, қандай ортада болмасын ойын еркін, жүйелі жеткізуі қатысымды құзыреттілігінің көрсеткіші болып табылады.

Қазір тілді оқытуда студенттің лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыруға да ерекше назар аударылуда. Ғалымдар оның лингвистикалық, қоғамдық, мәдени үш аспектісіне мән беріп жүр.

Лингвомәдени құзыреттілік – бұл студенттің ұлттық бояуды сақтай отырып сөйлеу және тілдік бірліктерді, олардың қолданылу ерекшеліктерін білуі, мәдени-тарихи, ұлттық мәліметтерді тілдік коммуникацияда өз орнымен пайдалана алу дағдысы, біліктілігі. Лингвомәдени құзыреттілік студенттің бойына этномәдени құзыреттілікпен сабақтаса отырып қалыптасады.

Тек пен тәрбиеге үлкен мән берген қазақ дүниеге келген нәрестеге бесік жырын, ертегісін, батырлар жырын құлағына сіңіре берген, яғни ұлт тәрбиесінің басым бөлігін фольклор береді. Жас баланың елін, жерін сүйетін ер боп өсуіне оған кішкене күнінен құлағына сіңген жыр-дастандардың әсері болатындығы анық.

Болашақ қазақ тілі мен әдебиеті мамандарының алдында тек қазақ балаларына ғана емес, сонымен қатар өзге ұлт өкілдеріне де қазақ тілін үйрету міндеті тұр. Сондықтан тіл маманы ұлттық калоритке бай болуы тиіс, яғни қазақтың рухани-мәдени құндылықтарын, тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрін, наным-сенімін т.т. өте терең білуі шарт. Тіл үйретуді лингвоелтанымдық бағытта жүргізудің маңызы зор. Қазақ тілін меңгертуде тек қана қазақ тілін үйрету дағдысы мен шеберлігін қалыптастырып қана қоймай, сонымен қатар елтанымдық, лингвоелтанымдық, мәдени құндылықтарды игертудің болашақ маман үшін пайдасы көп.

Әлеуметтік-тұлғалық құзыреттілік студенттің өзі өмір сүріп отырған кезеңнің, қоғамның қажеттілігін сезінуі, білуі, жағдайға қарап әрекет етуі. Осыған сай оқытушы да заман талабына, қоғам сұранысына қарай студентті оқытқаны дұрыс. Бүгінгі студент – ертеңгі маман. Студент тілді, мәдениетті сақтаушы, болашаққа жеткізуші тұлға. Студенттің әлеуметтік-тұлғалық құзыреттілігі - көпшілік ортада еркін сөйлей білуі, өз интеллектісін дамытып отыруға құштарлығы, парасатты шешім қабылдап отыруы, адами тұрғыдан кез келген жағдайдың шешімін таба білуі, әрқашан әдеп пен норманы сақтауы, мәдени түрде жүріп-тұруы, өз ойын қоғамға жеткізе алу шеберлігі; өз көзқарасы мен өз позициясында қала білуі, топ алдында сөйлей алу шеберлігі.

Қазіргі таңда ұрпақтың бойына туған еліне деген мақтаныш пен сый-құрмет, борыш сезімін сіңіріп, ұлттық рухты дарытып, ана тілі мен әдебиетін, тарихын, өнерін, салт-дәстүрін, таным-түсінігін қастерлей білуге үйрету басты міндеттердің маңыздысы болып табылады. Жас ұрпақтың дүниетанымын, қоғамда қарым-қатынас орната білу, сөйлеу мәдениетін дамытуда ұлттық құндылықтардың орны ерекше. Студенттердің жалпы құзыреттіліктерін ұлттық құндылықтар негізінде қалыптастыру педагогика ғылымының айшықты міндеттерінің бірі.

Ұлттық болмыстың айнасы болатын қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі бойына ұлттың бар асыл қасиетін жинақтай білуі тиіс; шебер сөйлеуге, әдебиетті, тарихты, салт-дәстүрді, халықтың тұрмыс-тіршілігін, наным-сенімді, ырым-тиымды, өнерін, кәсібін, таным-түсінігін т.т. білуге, оны оқушыға қызықтырып, тәрбиемен ұштастырып жеткізе білуге міндетті. Оқушы қазақ халқына қатысты қандай сұрақ қойса да жауабын алуы керек, сонда оның еліне деген сүйіспеншілігі арта түсері сөзсіз.

Қорыта айтқанда, бүгінгі таңда болашақ маманның, яғни студенттің тұлғасын дамытуда ұлттық тәлім-тәрбиені сіңіріп, рухани жан-дүниесін байыта түсуге көп көңіл бөлініп отыр. Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі - қазақ дәстүрін, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тілін, ділін, дінін насихаттаушы. Сол себепті де ол қазақ ұлтына қатысы бар барлық мәліметті білуге әрдайым құштар болып, әр уақытта ізденісте жүруі абзал. Оған қазақтың бір музыкалық аспабында ойнап, ән сала білгені де артық етпейді. Осынша білімді, өнерлі студент болашақта қандай оқушыға да үлгі болары анық. Жоғары мектеп оқу

үрдісінде осы мәселе төңірегінде ойлануға болады. Мысалы, болашақ қытай тілі мен әдебиеті маманының оқу процесінде оған көркем жазу, ән, сонымен қатар қытай биі пән ретінде үйретіледі. Мұндағы ойымыз қазақ тілі мен әдебиеті мамандығына дәстүрлі әндерді орындаудың ерекшелігі, қай шығарма қалай айтылады, батырлар жыры, одан да басқа жырлар қалай орындалды, қандай мектептер болды деген сұрақтар төңірегінде мәлімет беретін, студенттердің өздерінің де қабілеттерін ашатын пәндер қоса жүргізілсе маман күзіреттілігін арттырары сөзсіз [6, 8]. Біз әрдайым қазақ тілі мен әдебиетінің оқытушысы ол – қазақ дәстүрін, мәдениетін, өнерін т.б. дәріптеуші тұлға екендігін ұмытпауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кенджаева Б. Жоғары оқу орнында студенттердің құзырлығын қалыптастыру мәселелері // Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ Хабаршысы. –Түркістан, 2009. - №2(67). – Б. 265-270.
2. Рахметова Р.С. Қазақ тілі синтаксисін қатысымдық-танымдық тұрғыдан оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (ЖОО филолог мамандықтары үшін): пед.ғыл.докт. ... автореф.: 13.00.02. – Алматы, 2010. – Б.59.
3. Дәулетбекова Ж. Оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1997. – Б.77.
4. Оразбаева Ф. Тіл әлемі. Мақалалар зерттеулер. – Алматы: Ан арыс, 2009. - 368 б.
5. Рахметова Р.С. Қазақ тілі синтаксисін қатысымдық-танымдық тұрғыдан оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (ЖОО филолог мамандықтары үшін): пед.ғыл.докт. ... дис.:13.00.02. – Алматы, 2010. – 286 б.
6. Қошанова Н., Ергубекова Ж. Болашақ маман қалыптастырудағы қазақ батырлар жырларындағы этномәдени және ономастикалық концептілердің орны мен маңызы // «Маман тілі және кәсіби көркем сөз» атты ғылыми мақалалар жинағы. –Алматы, 2014. - Б. 66-71.

КҮРДЕЛЕНГЕН ЖАЙ СӨЙЛЕМ МЕН ҚҰРМАЛАС СӨЙЛЕМДІ АЙЫРУ ПРИНЦИПТЕРІ

А.А. Ермагулова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Бейіндік мектептің қазақ тілі мен әдебиеті пәні оқытушысы

К.Х. Мурсалимова

«Тайпак жалпы орта білім беретін мектебі»
КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

«Күрделенген сөйлемдер» деген атау бұрын тілімізде болмағанмен де, осы ұғымды қамтитын сөйлемдер әртүрлі синтаксистік категориялардың қарамағынан орын алған еді. Олар өздерінің атқарып отырған функциясына орай, сөйлемдегі басқа сөздермен қарым-қатынасына қарай сол жердегі мәніне қарай аталып қалыптасты. Алайда осыған қарамастан біз жай сөйлемнің күрделенген түрін өз алдына жеке топтауды жөн көрдік. Өйткені кейбір күрделенген сөйлемдердің ішінен өз алдына жеке бір «сөйлемдер» бөлініп шығып жатады. Мұндай сөйлемдер оқшаулана айтылғанмен, олардың бойында субъект-предикаттық қатынас болмайды. Сондықтан олар әдеттегідей дербес сөйлемдер мағынасында түсіндірілмейді. Бұлар тек субъектінің түрліше көзқарастары мен сезімдерін не болмаса белгілі бір жайдың мән-жайын түрліше жақтардан саралау бағытында айтылады. Осыған орай мұндай мәндегілер сөйлемнің негізін құрамай, тек онда көмекшілік қызметте жұмсалады. Сөйлем құрылысынан көмекшілік мәндегі сөз таптарын (жеке бір сөйлем сияқтыларды) алып тастасақ, жалпы ой мазмұны, сөйлем іргесі бұзылмайды.

«Шындығында, күрделенген сөйлемдерді өз алдына жекеше топтау аса өажет-ақ. Өйткені бұлар – әдеттегі жай сөйлемдер емес, құрмаласпен екі аралықтағы өзіндік ерекше синтаксистік категория. Күрделенген сөйлемдердің мұндай ерекшелігі олардың өздеріне тән болып келетін құрылыстық өзгешелігімен байланысты келеді» [1, 16].